

G. Bogár Edit

Veszprém

Újabb keletű madárnevek az északi számiban

1. Tudományos igényű madárnévadásról a számi nyelvjárások¹ közül csak az északi számiban beszélhetünk. A tudományok és a különböző egyéb szakterületek terminológiájának, szaknyelvének kialakítása egy nyelv hivatalossá tételének egyik (de nem egyedüli) feltétele, ezért az északi számiban végbemenő folyamatok példa értékűek lehetnek más rokon nyelveink számára is. Bár az északi számi csak a regionálisan hivatalos nyelv státuszát élvezi, az utóbbi néhány évtizedben beszélői és művelői igen sokat tettek is azért, hogy ezt a státuszt megkaphassák. Ezen az úton az egyik első lépés éppen a szókincs fejlesztése és részben egységesítése volt: a közhivatalokban, közigazgatásban, orvosi ellátás során, bíróságon, rendőrségen, önkormányzatokban csak úgy lehetett bevezetni a számi használatát, ha megvolt az ehhez szükséges szókincs. A tudományokban való használathoz a nyelvben ugyancsak ki kellett alakítani az egységes terminológiát, hogy a definíciók, leírások egyértelműek legyenek, az egyes kutatók gond nélkül megértsék egymást. Természetes, hogy a tudományok e téren nem egyenrangúak: a számi nyelvvel és kultúrával foglalkozó tudományágak előnyt élveznek. Így például a nyelv- és irodalomtudományi terminológia többé-kevésbé teljesnek mondható, de míg a természet-tudományok közül a Lappföldön honos állat- és növényfajok neveinek egységesítése meglehetősen előrehaladott állapotban van, az egyéb tudományágak, pl. a fizika és a kémia szaknyelve legfeljebb a középiskolai oktatáshoz szükséges szinten áll. E jelenség természetesen érthető, hiszen a felsőoktatásban nincs lehetőség számi nyelven tanulni ezeket a tudomá-

---

1 Hogy a számiban több nyelvről vagy egy nyelvről és annak több nyelvjárásáról kell-e beszélni, arról jelen dolgozatomban nem kívánok állást foglalni, de a hagyományos *nyelvjárás* megjelölést használom; vö. Korhonen 1981: folyamatosan nyelvjárásokról ír, ugyanakkor Sammallahti 1998: The Saami Languages – már a cím is nyelvekről szól.

nyokat, míg számi szak már több főiskolán és egyetemen létezik. A számikhoz közel álló természeti jelenségek (tágabb értelemben ide értve most az állatokat és növényeket is) neveinek egységesítése pedig közös számi érdek: ha van valamire közmegegyezéssel elfogadott általános név, könnyebb róla beszélni. Mivel a számik közül sokan ma is természetközeli életmódot folytatnak, de a városi lappok („city-számik”) is jól ismerik és szeretik a természetet, a csak délebbre honos fajok megnevezése is érdekes lehet számukra, hiszen a magasan képzettek közül sokan éppen a botanikát, a zoológiát vagy valamely ezekhez közeli területet választják szakmául. Bár a terminológiaalkotás munkája még távolról sem ért véget, eredmények már vannak, s ezek egyik területéről, a madárnevek rendszeréről szeretnék itt most beszámolni.

A madarak mindig is foglalkoztatták az emberek képzeletét, színpompás tollazatuk, repülésre való képességük és énektudásuk gyakran szolgált mitológiai és irodalmi szimbólumként. Többek között ennek is köszönhető, hogy minden nyelv bővelkedik madárnevekben. E madárnevek nem egyszer meglepőek, mert olyan elemekből tevődnek össze, melyek például mitológiai gyökerekre vagy népi hiedelmekre mennek vissza (pl. a kuvik egyik neve a magyarban *halálmadár*); vagy éppen a madár viselkedésével, életmódjával kapcsolatban jön létre szokatlan összetétel (ilyen pl. a magyar *halfarkas* 'Stercorarius'); az állat külseje is nem egyszer ad lehetőséget furcsa megnevezésre (pl. lpN I K *gudnjá-loddi* 'Asio flammeus, réti fülesbagoly' < *gudnjá* 'női nemi szerv (vulg.) + *loddi* 'madár'; a nevet a madár szemének formája motiválta); és persze szép számmal találhatók minden nyelvben hangutánzó eredetű madárnevek is: talán elegendő a kakukk különböző neveire utalni, de vö. még G. Bogár 2006 18–23. Az állat- és növénynevek jelentős része a nyelvek alapszókincséhez tartozik, így ezek természetesen nagy fontossággal bírnak a nyelvészeti kutatásokban is. Mindezek tükrében nem csodálkozhatunk azon sem, hogy a madárnevek hamar magukra vonták a nyelvészek és az ornitológusok figyelmét, és a tudományos igényű állatnévadás egyik legkorábbi rétege – az emlősállatokéval együtt – szinte minden nyelvben éppen a madárneveket érinti. Hasonló a helyzet az északi számiban is: több számi nyelvű kiadvány is napvilágot látott már, melyekben a lappföldi, néha pedig valamivel délebbi fajok madarait ismerhetjük meg. Egy-egy ilyen könyvben a fő feladat természetesen nem az ornitológiai szókincs kialakítása, ugyanakkor belátható,

hogy viszonylag egységes névhasználat nélkül nem is lehet megszerkeszteni egy hasonló könyvet.

Az egységes névhasználatnak közmegegyezésen kell alapulnia. Így ennek elérése hosszú folyamat: egy-egy nyelvújító kitalál valamit, megpróbálja bevezetni a mindennapi használatba, de végül maguk a beszélők döntenek el, hogy az adott szó valóban a köznyelvi szókincs része lesz-e vagy sem. Tudjuk, hogy a magyar vagy az észti nyelvújítók is több olyan szót alkottak, melyek nem nyertek polgárjogot. Ezek között valóban sok olyan alakulat volt, melyek mai szemmel nézve nem voltak éppen sikerültek. Ugyanakkor ma is használunk olyan nyelvújítás kori szavakat, amelyek ugyanilyen megfontolás alapján bátran kimaradhettek volna a szókincsből. A tudatos szóalkotók tehát igenis létrehoznak hibásnak tekinthető szóalakokat, de a befogadón, a nyelvhasználón múlik, hogy ezek meggyökeresednek-e a nyelvben. Az észti számi madárnevek esetében is megfigyelhetjük ezt a folyamatot: az első madaraskönyv² és Sammallahti 1989-ben megjelent észti lapp szótárának új keletű szavainak némelyike már nem szerepel az újabb kiadványban³, illetve a szerzők más szavakat kreáltak helyettük. A változás feltehetőleg annak köszönhető, hogy a korábbi szóalakok valamiért nem feleltek meg a beszélő közösség igényeinek és követelményeinek.

A természettudományos terminológia kialakítása meglehetősen összetett feladat, hiszen az adott szakterület alapos ismeretére és nyelvészeti tudásra egyaránt szükség van hozzá. S míg a szaktudomány művelői nem rendelkeznek nyelvészeti tudással, addig a nyelvészek nem ismerik kellőképpen az adott tudományt. Mint a bevezetésben említettem, ugyanakkor viszonylag könnyű az állat- és növényvilág nomenklatúráját megalkotni, mivel az állatokat és a növényeket magukat sok nyelvész is jól ismeri, s ebben a szóalkotási folyamatban nemcsak szaktudósok, hanem egyszerű emberek segítségét is igénybe lehet venni.

---

2 Lukkari, H. – Solbakk, A. 1982: Sámi lottit. Jár'galæd'dji Å.s, Deatnu, a továbbiakban SL

3 Vest-Aikio, A. – Aikio, J. – Aikio, E. 1997. Lottit luonddus. Davvi Girji, Kárášjohka, a továbbiakban LL

2. A lapp nyelv madárneveiről Qvigstad már 1902-ben megjelentetett egy gyűjteményes szójegyzéket, előtte egy évvel pedig a lapp növényneveket tartalmazó cikket adott közre. A madárnevekről írott mű 398 szócikket számlál. Ennél magasabbra teendő a felsorolt madárnevek, ám alacsonyabbra az előforduló fajok száma. Qvigstad az egész lapp nyelvjárás-terület addig ismert madárneveit összegyűjtötte, s ezeket a nyelvjárás, a forrás és a madár tudományos elnevezőjének megadásával adta közre. A jelentéseket, amennyiben lehetséges volt, latinul is megadta. Bár e latin nevek jó része mára már elavult, gyakran nagy segítséget jelentett egy-egy név azonosításában. Ha a szó jelentése nem világos, a szerző általában norvég nyelvű magyarázatot adott, nem egyszer az összetételi tagok puszta lefordításával. A Qvigstad által megadott jelentések ugyanakkor gyakran bizonyulnak pontatlannak vagy éppenséggel tévesnek.

A lapp madárnevekkel foglalkozó következő kiadványra egészen 1989-ig kellett várni. Az A. H. Lukkari – A. Solbakk szerzőpáros Sámi lottit c. könyve számi iskolák számára készült, s száztizennyolc faj nevét közli északi számi nyelven, feltünteti a szinonimákat, megadja a latin, norvég, svéd és finn megfelelőket, közli a madarak rajzát, leírását, méretét, élőhelyét, költési idejét, esetleges egyéb fontos jellemzőit. A könyv tehát nem nyelvészeti jellegű feldolgozás, de nyelvészek számára is jól használható, különösen az etimológiai kutatásokban, mivel egyszerre és szakértők által ellenőrzötteen közli az azonosítást megkönnyítő latin nevet, valamint a lapp nyelv jövevényszavainak kutatásában legfontosabb három nyelv, a norvég, a svéd és a finn azonos jelentésű szavait. Amit a nyelvészen kívül akár az iskolás gyermek is hiányolhat e munkából, az a madár hangjára való utalás. Ez az információ fontos lenne az amatőr ornitológus számára is. A nyelvészek pedig egyenesen elengedhetetlen, enélkül ugyanis meglehetősen veszélyes egy-egy szó esetleges hangutánzó jellegének kimutatása. Lukkari nem közli forrásait sem. Így aztán, ha egy adott fajnak több neve is szerepel a könyvben, nem tudni, mi alapján állított fel hierarchiát a szavak között, ugyanis egy alak áll „címszóként”, a többi mintegy variánsként, kisebb betűkkel szedve. Nem kapunk semmiféle információt arra vonatkozólag, hogy pl. melyik nyelvjárásban használatos az adott szó. Ez azt a számi anyanyelvű beszélőt is zavarhatja, aki az adott fajnak valamely, Lukkari által csupán variánsként megadott nevét ismeri, s nem érti, miért lesz egy másik szó jobb, mint az, amelyet ő használ. Kíváncsi lett volna e

szempontok közlése már csak azért is, mivel a lapp madártani nomenklatura még mindig nincs szigorú szabályok szerint rögzítve (1982-ben pedig még egyáltalán nem is beszélhettünk ilyesmiről), s így a népi elnevezések szinte bármelyike alkalmas lehet, lehetett a faj tudományos megnevezésére. Az 1997-ben megjelent újabb ornitológiai könyvben (LL) már megtaláljuk a madarak hangjának leírását is, valamint az egyéb számi nyelvjárásokban található madárneveket. Azokon a lappföldi fajokon kívül, melyek a SL-ban is szerepeltek, megismerhetünk néhány délebbi fajt is, melyek Lappföldön ugyan nem honosak, de Skandinávia egyéb részein ismertek. Ez a mű nem kifejezetten az iskolák számára, hanem általános használatra készült, szakértő és amatőr ornitológusok egyaránt haszonnal forgathatják.

Ha összevetjük a 15 év különbséggel megjelent két könyv névanyagát, érdekes megfigyeléseket tehetünk. Azok a többek által nem túl szerencsésnek tartott tükörfordítások, melyek még viszonylag nagy számban szerepelnek a SL-ban, a LL összeállítása során más formát kaptak, ezeket később mutatom be. A korábbi kiadványban található variánsok közül némelyik itt is megtalálható, de jóval kisebb számban, így megállapítható, hogy nagyjából annyi a kettős név, amennyit a kialakult ornitológiai terminológiával rendelkező nyelvek is megengednek (vö. m. *tarkaharkály ~ fakopáncs*).

A flóra és fauna elemeinek megnevezésére a XVIII. század második felében alakította ki a kételemű (bináris) névadást a svéd Linné. Az ő rendszere szerint az állatok és növények tudományos megnevezései olyan jelzős szerkezetek vagy összetételek, melyekben az alaptag a faj, a meghatározó tag pedig a fajta megnevezésére szolgál. Ilyen típusú nevet képes megalkotni bármely nyelv, ez alapján alakult ki a hivatalos, latin nyelvű tudományos nevezéktan is, de ezt a rendszert használja azóta is minden biológiai nomenklatúrával rendelkező nyelv. Ezt az elvet követték a számi terminológia megalkotói is. Ugyanakkor az új vagy hivatalossá teendő szavak, kifejezések egyéb követelményeknek is eleget kell, hogy tegyenek. Mint azt Horváth Lajos a magyar madártani névadás korszerűsítése körüli munkák kapcsán az alapelvek ismertetésekor írta, a pontosság mellett négy szempontot kell szem előtt tartani: magyarosság, népiesség, rövidség, természetesség.⁴ A pontosság azt jelenti, hogy az adott szó vagy

---

4 Horváth 1957: 87–90

kifejezés egy és csakis egyetlen fajt vagy fajtát jelöl. A *magyarosság* kifejezést a számira alkalmazva úgy értelmezzük, hogy a szónak meg kell felelnie a nyelv általános szabályainak. A népiesség követelménye ott érhető tetten, hogy amikor csak lehetséges, a meglévő népi elnevezések közül kell kiválasztani a leginkább megfelelő alakot. A rövidség kritériuma annyit tesz, hogy a madárnév lehetőleg kételemű összetett szó vagy egy jelzőből és egy jelzett szóból álló szókapcsolat legyen, míg a természetesség megköveteli, hogy ne alkossunk a nyelvtől, illetve a beszélőktől idegen szerkezeteket, a madárnév minden elemének korábban ismertnek kell lennie a számiban az adott funkcióban is. Mindezen alapelveknek egyszerűen megfelelni nem könnyű, de nem is lehetetlen.

3. Az újabb szóalakok, kifejezések között a számiban is leggyakrabban tükörfordításokat találunk, hiszen a környező nyelvekben, norvégban, svédben, finnben már régóta létezik tudományos terminológia, s az itt előforduló szerkezeteket gyakran gond nélkül át lehetett ültetni a számiba. Természetesen ez az eljárás is körültekintést igényel. Erre jó példa a SL és Sammallahti szótárának *deagga-* 'törpe' előtagú szavainak sorsa. Még 1991-ben, kisdoktori disszertációmban felvettem, hogy ezek a szavak szolgai tükörfordításai a svéd, illetve norvég kifejezéseknek, és nem felelnek meg a természetesség és népiesség követelményének, és javasoltam, hogy ezeket a jóval gördülékenyebb *uhcca-* 'kis' előtagra kellene cserélni, mint ahogyan a finnben mindig *pikku-*, a magyarban leggyakrabban *kis-* előtagot találunk ezekben a szavakban (a magyarban van néhány *törpe-* kezdetű madárnév is). A legfőbb gond ezzel a szerkezettel az volt, hogy a *deagga* szó a számiban csak főnév lehet, s így minőségjelzői szerepben való használata meglehetősen furcsa (anyagnévi vagy népnévi főnév természetesen a számiban is lehet jelző, ám itt nem erről van szó). Az *uhcca* viszont melléknév, tehát eleve jelzői funkcióra termett. A LL összeállításán Jouni Aikióval váltottunk is néhány levelet, ő elkérte az értekezést, és úgy látszik, megfogadta tanácsomat, mert a LL-ban már egyetlen *deagga-* kezdetű madárnév sincs, mindet *uhcca-* előtaggal látták el, pl. Sammallahti 107a *deaggabuvedat* ~ LL84 *uhcabuvedat* 'Charadrius dubius, kislile' (vö. finn *pikkutylli*, norvég *dverglo* 'ua.');

SL120, Sammallahti 107a *deaggačáihni* ~ LL150 *uhcačáihni* 'Dendrocopus minor, kis tarkaharkály' (vö. finn *pikkutikka*,

norvég *dvergspett* 'ua. '), Sammallahti 107a *deaggaihci* ~ LL *uhcacihci* 'Emberiza pusilla, törpesármány' (vö. finn *pikkusirkku*, norvég *dvergspurv*, svéd *dvärgsparv* 'ua. ').

3.1. Az északi számi tükörfordítások forrásnyelve általában valamelyik környező nyelv, ám gyakran nehéz megállapítani, pontosan melyik. Ennek oka egyrészt a svéd és a norvég rokon mivolta, másrészt az a tény, hogy a finn ornitológiai terminológia is a svéd alapján alakult ki, vagyis a finn megnevezések egy jelentős része svéd mintát követ. Mivel a két említett kiadvány szerzői, szerkesztői igen jól tudnak finnül is, az olyan esetekben, amikor a finnben, svédben és/vagy norvégban hasonló elemekből álló szavakat találunk, nem lehet megállapítani – s talán a szavak létrehozói sem tudnák megmondani –, melyik nyelv volt elsődlegesen hatással az adott szó megalkotására, vö. Sammallahti 144a, LL 158 *fiskesbeštor* 'Motacilla flava, sárga billegető' < *fiskes* 'sárga' + *beštor* 'Motacilla alba, barázdabillegető', vö. finn (*pohjan*)*keltavästäräkki*, norvég *gulerle*, svéd *gulärila* 'ua. '; 538. LL 202 *muorraġakcu* 'Certhia familiaris, Waldbaumläufer, erdei fakusz' < *muorra* 'fa' + *ġakcu* 'mászó, kúszó', vö. finn *puukipijä*, norvég *trekryper*, svéd *trädkrypare* 'ua.' stb.

3.1.1. Van, amikor könnyen megállapítható az átadás-átvétel iránya, mivel csak egyetlen környező nyelvben találunk azonos jelentésű elemekből létrejött madárnevet, pl. LL 236 *duottarbižus* 'Pluvialis squatarola, ezüstlile' < *duoddar* 'tundra, tarhegy' + *bižus* 'Pluvialis apricaria, aranylile', vö. finn *tundrakurmitsa* 'ua. '; Sammallahti 354a *rábbegoaskin* 'Neophron percnopterus, Schmutzgeier, döngeselyű' < *rábbi* 'dög, hulla' + *goaskin* 'Aquila chrysaetos, szirti sas', vö. svéd *asgam* 'ua. '; Sammallahti 382a, SL 50 *sallitġáiru* 'Larus fuscus, Heringsmöwe, heringsirály' < *sallit* 'hering' + *ġáiru* 'Larus marinus, dolmányos sirály', vö. norvég *sildemåse* 'ua.' stb.

3.1.2. Közvetlen átadó nyelvként, forrásnyelvként ugyan csak a finn, a norvég és a svéd jöhet számításba, ám van néhány olyan újabb keletkezésű szó, melynek megalkotására más nyelvek szaknyelvi kifejezései is hatással lehettek. Ilyen pl. a LL 144 *bealljeloadġu* 'Asio otus, Waldohreule, erdei fülesbagoly' < *beallji* 'fül' + *loadġu* 'Asio flammeus, réti fülesbagoly': ez a szó valószínűleg részleges tükörfordítás, vö. finn *sarvipöllö*, svéd *hornuggla*,

norvég *hornugle* 'Asio otus', tkp. 'szarvas bagoly', ill. angol *long-eared owl* 'Asio otus', tkp. 'hosszú fülű bagoly', német *Waldohreule* 'Asio otus', tkp. 'erdei + füles + bagoly'. Az összetételi előtagok jelentése alapján inkább az angol vagy a német adhatta a kiindulópontot; ugyanakkor ezekben a nyelvekben további jelzőket is találunk a madár neve előtt, így a finn, svéd és norvég alakok 'szarv' jelentésű előtagja is közrejátszhatott az új szó megalkotásában. Némileg kétséges a helyzet a LL 159 *várrebeštor* 'Motacilla cinerea, Gebirgstelze, hegyi billegető' < *várri* 'hegy' + *beštor* 'Motacilla alba, barázdabillegető' esetében. Az biztos, hogy ez is újabb keletű név; ha azonban tükörfordítás, akkor a német *Gebirgstelze* vagy orosz *горная трясогузка* 'Motacilla cinerea' szóból. Mivel a tükörfordítások forrásnyelve általában valamely környező nyelv szokott lenni, ezekben azonban más típusú összetételeket találunk (finn *virtavästäräkki*, svéd *forsärla*, norvég *vintererle*), a forrásnyelv bizonytalan. Az orosz elvben inkább szóba jöhet, mint a német, mivel a LL közöl orosz megfelelőket is, németet azonban nem; ugyanakkor nem lehetünk biztosan abban, hogy a szerzők a német terminológiát nem ismerik. A németet azért sem lehet kizárni, mivel a hegyi billegető északon kevésbé ismert, Németországnak azonban gyakorlatilag az egész területén honos ez a madár.

3.3. Ami az újabb keletkezésű, elsősorban tükörfordítás útján létrejött madárnevek jelentéstani kategóriáit illeti, az utótag általában önmagában is ismert madárnév, míg előtagja a madár valamely jellegzetes tulajdonságára utal. Ezek leggyakrabban a méret, a szín, az élőhely, az állat külsejének valamely feltűnő vonása, de lehet a madár tápláléka, jellemző viselkedése vagy jellegzetes hangja is. A névadás motivációja általában érthető, de vannak némileg kétséges esetek is. Lássunk néhány példát mindegyikre!

3.3.1. Az előtag a madár tollazatának színére utal többek között alábbi szavakban: LL 238 *alitbađuš* 'Tarsiger cyanurus, kékfarkú' < *alit* (attr.) 'kék' + *bađuš* 'farok', vö. finn *sinipyrstö*, svéd *blåstjärt* 'Tarsiger cyanurus'; LL 100 *čáhppesbađošguškil* 'Limosa limosa (islandica), nagy goda' < *čáhppes* (attr.) 'fekete' + *bađoš* '(madár)'farok' + *guškil* 'Numenius phaeopus, póling', vö. finn *mustapyrstökuiri*, norvég *svarthalespove* 'ua.'; Sammallahti 144b *fiskesvizar* 'Hippolais icterina, kerti geze' < *fiskes* (attr.) 'sárga' + *vizar* 'Sylvia, füzike', vö. norvég *gulsanger* 'ua.'; Sammallahti 177a, LL 193, SL 28

girjelivkkár 'Ficedula hypoleuca, kormos légykapó' < *girjái* 'tarka' + *livkkár* 'élénk, fürge', vö. finn *kirjosieppo* 'ua.'; LL 31 *ránesháigir* 'Ardea cinerea, szürke gém' < *ránes* 'szürke' + *háigir* 'Ardea (cinerea), (szürke) gém', vö. finn *harmaahaikara*, svéd *gråhäger*, norvég *gråhegre* 'ua.'; LL 175 *ruksessoadjá* 'Turdus iliacus, szőlőrigó' < *ruksis* 'piros, vörös' + *soadjá* 'szárny', vö. finn *punakylkirastas*, svéd *rödvingetrast*, norvég *rödvingetrost* 'ua.'; Sammallahti 377a *ruostasuorsá* 'Tadorna ferruginea, vörös ásólúd' < *ruosta* 'rozsdá' + *suorsá* 'Anas, (vad)kacsa ~ réce ~ réce', vö. finn *ruostesorsa* 'ua.'; LL 147 *ruonáčáihni* 'Picus viridis, zöld küllő' < *ruoná* 'zöld' + *čáihni* 'Picoides tridactylus, háromujjú harkály', vö. finn *vihertikka*, svéd *gröngöling*, norvég *grønspett* 'ua.'; LL 37 *vilgesnierčuonjá* 'Branta leucopis, apácalúd' < *vilges* 'fehér' + *nier(ra)* 'arc, pofa' + *čuonjá* 'Anser, lúd', vö. finn *valkoposkihanhi*, svéd *vitkindad gås*, norvég *hvitkinngås* 'ua.'.

3.3.2. Az előtag a madár méretére utal (a fentebb már bemutatottakon kívül): LL114 *stuorraskáiti* 'Stercorarius skua, Skua, nagy halfarkas' < *stuorra* 'nagy' + *skáiti* 'Stercorarius longicaudus, nyílfarkú halfarkas', vö. finn *isokihu*, svéd *storlabb*, norvég *storjo* 'ua.'; LL 213 *uhcašilljocihci* 'Passer montanus, mezei veréb' < *uhca* 'kicsi' + *šilljo* 'udvar' + *cihci* 'kismadár'; *šilljocihci* 'Passer domesticus, házi veréb', vö. finn *pikkuzarpunen* 'Passer montanus' szóból (erre az újabb névadásra nem feltétlenül volt szükség, hiszen a mezei verébnek volt korábbi neve is az északi-lappban: *beibbošcihci*, illetve *ránescihci*); Sammallahti 453a, LL 92 *uhcaviroš* 'Calidris minuta, apró partfutó' < *uhca* 'kicsi' + *viroš* 'Calidris, partfutó', vö. finn *pikkusirri* 'ua.'.

3.3.3. Az előtag a madár külsejének egyéb jellegzetességére utal: Sammallahti 22a, LL 194 *bađošgaccet* 'Aegithalos caudatus, őszapó' < *bađoš* '(madár)farok' + *gaccet* 'Parus cinctus, lappföldi cinege', vö. finn *pyrstötiainen*, svéd *stjärtmes*, norvég *stjertmeis* 'ua.'; LL 143 *bearalskuolffi* 'Aegolius funereus, gatyáskuvik' < *bearal* 'gyöngy' + *skuolffi* 'Nyctea scandiaca, hóbagoly', vö. finn *helmipöllö*, svéd *pärluggla*, norvég *perlugle* 'ua.'; Sammallahti 252b *láhpesuorsá* 'Anas clypeata, kanalas réce' < *láhpi* '(evező)lapát' + *suorsá* 'Anas, (vad)kacsa ~ réce', vö. finn *lapasorsa* 'ua.'; LL 41 *ruossaduoršu* 'Tadorna tadorna, bütykös ásólúd' < *ruossa* 'kereszt' + *duoršu* 'Anas platyrhynchos, tőkés réce', vö. finn *ristisorsa* 'ua.'; Sammallahti 396 a, LL 27

silkebuokká 'Podiceps cristatus, búbos vöcsök' < *silki* 'selyem' + *buokká* '(le)merülő, (le)bekó', vö. finn *silkkiuikku* 'ua.'; LL 48 *spoadđoduoršu* 'Anas clypeata, kanalasréce' < *spoadđu* '(kis) lapát, kanál' + *duoršu* 'Anas platyrhynchos, tőkés réce', vö. finn *lapasorsa*, svéd *skedand*, norvég *skjeand* 'ua.'; Sammallahti 482a, LL 198 *vuoktagacset* 'Parus cristatus, búbos cinege' < *vuokta* 'haj(zat)' l. 779. + *gacset* 'Parus cinctus, lappföldi cinege', vö. finn *töyhtötiainen*, svéd *tofsmes*, norvég *toppmeis* 'ua.'.

3.3.4. Az előtag a madár élőhelyére utal: Sammallahti 360 *bealdobakku* 'Perdix perdix, fogoly' < *bealdu* 'szántóföld' + *bakku* Tetrastes bonasia, császármadár', vö. finn *peltopyy* 'ua.'; LL 236 *duottarbižus* 'Pluvialis squatarola, ezüstlile' < *duoddar* 'tundra, tarhegy' + *bižus* 'Pluvialis apricaria, aranylile', vö. finn *tundrakurmitsa* 'Pluvialis squatarola'; LL 134 *durkkaduovvá* 'Streptopelia decaocto, balkáni gerle' < *durkka* 'török' + *duovvá* 'Columba (livia), (szirti) galamb', vö. finn *turkinkyhky*, svéd *turkduva*, norvég *tyrkendue* 'ua.'; Sammallahti 321a, SL 90 *jeaggemeahkástat* 'Lymnocryptes minimus, kis sárszalonka' < *jeaggi* 'mocsár, láp' + *meahkástat* 'Gallinago gallinago, sárszalonka', vö. finn *jänkäkurppa* 'ua.'; LL 36 *kanádačuonjá* 'Branta canadensis, kanadai lúd' < *Kanáda* 'Kanada' + *čuonjá* 'Anser, lúd', vö. finn *kanadanhanhi*, svéd, norvég *kanadagås* 'ua.'; Sammallahti 257b, SL 39, LL 174 *leaibeloddi* 'Phoenicurus phoenicurus, kerti rozsdafarkú' < *leaibi* 'égerfa' + *loddi* 'madár', vö. finn *leppälintu* 'ua.'; LL 121 *mearragáiru* 'Larus marinus, dolmányos sirály' < *mearra* 'tenger' + *gáiru* 'Larus marinus, dolmányos sirály', vö. finn *merilokki* 'ua.'; LL 202 *muorragakcu* 'Certhia familiaris, erdei fakusz' < *muorra* 'fa' + *gakcu* 'mászó, kúszó', vö. finn *puukipijä*, svéd *trädkrypare*, norvég *trekryper* 'ua.'; LL 230 *nuortacihci* 'Emberiza rustica, erdei sármány' < *nuorta* 'kelet, nyj. észak' + *cihci* 'kismadár', vö. finn *pohjansirkku* 'Emberiza rustica'; Sammallahti 429a, SL 15 *stohpospálfu* 'Delichon urbica, molnárfecske' < *stohpu* 'kunyhó, szoba' + *spálfu* 'Delichon urbica, molnárfecske ~ Hirundo, fecske', vö. svéd *hussvala* 'ua.'; SL 92 *suotnjočovžoš* 'Limicola falcinellus, sárjáró' < *suotnju* 'mocsár, láp' + *čovžoš* 'Tringa, cankó' (dem.), vö. finn *jänkäsirriäinen*, ill. a svéd *myrsnäppa* 'ua.'; LL 233 *suovkacihci* 'Emberiza schoeniclus, nádi sármány' < *suovka* 'füzes liget' + *cihci* 'kismadár', vö. finn *pajusirkku* 'ua.'; LL 212; Sammallahti 487b, LL 237 *vuovdaduovvá* 'Columba oenas, kék galamb' < *vuovda* 'odú, üreg' + *duovvá* 'Columba, galamb', vö. finn *uuttukyyhky* 'ua.'.

3.3.5. Az előtag a madár táplálékára utal: Sammallahti 43a, LL 149 *bihcepásčáihni* 'Dendrocopus major, nagy tarkaharkály' < *bihcebáhci* 'fenyőtoboz' + *čáihni* 'Picoides tridactylus, háromujjú harkály', vö. finn *käpytikka* 'ua.'; Sammallahti 50a, LL 34 *boallonjukča* 'Cygnus olor, bütykös hattyú' < *boallu* 'cövek, pecek' + *njukča* 'Cygnus cygnus, énekes hattyú', vö. finn *kyhmyjoutsen*, svéd *knölsvan* 'ua.'; Sammallahti 354a *rábbegoaskin* 'Neophron percnopterus, dögkeselyű' < *rábbi* 'dög, hulla' + *goaskin* 'Aquila chrysaetos, szirti sas', vö. svéd *asgam* 'ua.'; LL 66 *sáhpánboaimmáš* 'Buteo buteo, egerészölyv' < *sáhpán* 'egér' + *boaimmáš* 'Buteo lagopus, gatyás ölyv', vö. finn *hiirihaukka* 'ua.'; Sammallahti 382a, SL 50 *sallitgáiru* 'Larus fuscus, heringsirály' < *sallit* 'hering' + *gáiru* 'Larus marinus, dolmányos sirály', vö. norvég *sildemåse* 'ua.'; LL 120 *sildegáiru* 'Larus fuscus, heringsirály' < *sildi* 'hering' + *gáiru* 'Larus marinus, dolmányos sirály', vö. svéd *silltrut*, norvég *sildemåke* 'ua.'; Sammallahti 472a *vieksáfállli* 'Pernis apivorus, darázsölyv' < *vieksá* 'darázs' + *fállli* 'Falco, sólyom', vö. finn *mehiläishaukka*, svéd *bioråk* 'ua.'.

3.3.6. A madár hangjára utaló előtagú, tükörfordítással létrejött szóra nincs példa, mert bár hangutánzó jellegű előtagok vannak az újabb keletű szavak között is,⁵ ám egyiknek sem volt idegen nyelvi mintája.

3.3.7. Az előtag a madár jellemző viselkedésére utal: Sammallahti 41b, SL 116, LL 70 *bieggafállli* 'Falco tinnunculus, Turmfalke, vörös vércse' < *biegga* 'szél, légáramlat' + *fállli* 'Falco, sólyom', vö. finn *tuulihaukka* 'ua.'; a nevet azt motiválta, hogy a madár röptében a szél ellen fordulva gyakran „szítál”, azaz úgy tűnik, a szél mintha rezegtetné az állatot; LL 220 *dálveruoivil* 'Carduelis flavirostris, Berghänfling, téli kenderike' < *dálvi* 'tél' + *ruoivil* 'Carduelis cannabina, kenderike', vö. svéd *vinterhämpling* 'ua.' (télen sokkal feltűnőbb a madár tollazata, csőre és egész jelenléte, mint nyáron).

3.3.8. Ritkábban, de előfordul az is, hogy az előtag egy másik madár neve, de nem valamely ragadozó madár jellemző táplálékáé, hanem testi vagy viselkedésbeli hasonlóságon alapuló, metonimikus névadás eredményeképpen jön létre az adott szóalak, pl.: LL236 *guškilviroš* 'Calidris ferruginea,

---

5 vö. G. Bogár 2006: 17–18.

sarlós partfutó' < *guškil* 'Numenius phaeopus, póling' + *viroš* 'Calidris, partfutó', vö. finn *kuovisirri*, svéd *spovsnäppa* 'ua.'.

3.3.9. Egyes újabb keletű összetételekben az utótag nem madárnév, vagy madárnévként önállóan nem használatos komponens, pl. Sammallahti 177a, SL 28, LL 193 *girjelivokkár* 'Ficedula hypoleuca, kormos légykapó' < *girjái* 'tarka' + *livokkár* 'élénk, fürge', vö. finn *kirjosieppo* 'ua.' (a finn utótag önállóan madárnévként szintén nem használatos).

3.4. Egyes esetekben a tükörfordítás csak részleges, mert vagy az elő-, vagy az utótag a szóba jöhető átadó nyelvek egyikéből sem mutatható ki olyan formában, ahogyan azt a számiban találjuk, illetve az átadó nyelvben szereplő többszörös összetétel valamely tagját a számi elhagyja, pl. LL 168 *bealgeloddi* 'Troglodytes troglodytes, ökörszem' < *bealgi* 'hüvelykujj' + *loddi* 'madár', vö. finn *peukaloinen* 'ua.' (a madár farka egy felfelé tartott hüvelykujjra hasonlít); Sammallahti 77b *čáhppesdirru* 'Chlidonias niger, kormos szerkő' < *čáhppes* 'fekete' + *dirru* '?csér' (az újabb szótárakban az utótag önmagában nem található meg, csak Lagercrantz említi mint finn jövevényt), vö. finn *mustatiira* 'ua.'; LL 221 *girjebáhcatloddi* 'Loxia leucoptera, szalagos keresztcsőrű' < *girjái* 'tarka' + *báhcat* 'toboz' + *loddi* 'madár', vö. finn *kirjosiiipikäpylintu* 'ua.'; Sammallahti 192b, LL 140 *govusskuolfi* 'Strix uraliensis, uráli bagoly' < *govus* 'minta, ábra' + *skuolfi* 'Nyctea scandiaca, hóbagoly', vö. finn *viirupöllö* 'Strix uraliensis'; LL 175 *ruksessoadjá* 'Turdus iliacus, szőlőrigó' < *ruksis* 'piros, vörös' + *soadjá* 'szárny', vö. finn *punakylkirastas*, sv. *rödvingetrast*, norv. *rødvingetrost* 'ua.'; Sammallahti 435b *suorrefállli* 'Milvus milvus, vörös kánya' < *suorri* 'ág, elágazás' + *fállli* 'Falco, sólyom', vö. finn *isohaarahaukka* 'ua.'.

3.5. Azonban korántsem mindegyik új terminus technicus megy vissza más nyelvekből átvett alakokra, a számi nyelvújítók maguk is találtak ki olykor olyan szavakat, melyek csak és kizárólag a számiban találhatók meg. Ezek között a fent felsoroltaknak szinte minden típusa megtalálható, közülük néhányat mutatok most be: Sammallahti 39b, SL 22 *beibbošcihci* 'Passer montanus, mezei veréb' < *beibboš* 'Fringilla coelebs, erdei pinty' + *cihci* 'kismadár'; LL 187 *cihrrelastavizar* 'Phylloscopus sibillatrix, sisegő füzike' < *cihrre* 'ciripelő, csipogó' + *lasta* 'levél' + *vizar* 'Sylvia, füzike'; LL 172

miesttaskilki 'Saxiola rubetra, Braunkehlchen, rozsdás csaláncsúcs' < *miestta* 'bokor' + *skilki* 'csilingelő' (az utótag sem önmagában, sem összetételekben nem fordul elő más madárnevekben); LL 212 *šilljocihci* 'Passer domesticus, házi veréb' < *šilljo* 'udvar' + *cihci* 'kismadár' (A névadást a madár élőhelye motiválta. Ezt az összetételt némileg mesterkéltnak érzem, hiszen más madárnevekben ez az előtag egyáltalán nem fordul elő, s hagyományosan nem is fordulhatott elő, mivel a számi lakóhelyeknek csak a legutóbbi időkben lett udvaruk).

3.6. Mint fentebb említettem, nem feltétlenül minden újonnan alkotott szó tekinthető sikeres, találó megoldásnak. Van, amikor a motiváció kétséges, mint pl. a LL 238 *čáihnegacset* 'Sitta europaea, csuszka' < *čáihni* 'Picoides tridactylus, háromujjú harkály' + *gacset* 'Parus cinctus, lappföldi cinege' esetében, a csuszka ugyanis nemigen emlékeztet sem a harkályra, sem a lappföldi cinegére; a harkállyal legfeljebb annyi közös vonást mutat, hogy mindkettő fákon keresi táplálékát.

Előfordul, hogy a népiesség elve sérül, mint a fent említett *deagga*-előtagú szavak esetében, de vannak újabb szavakban is hasonló gondok, pl. LL 238 *miesttašurrevizar* 'Locustella naevia, réti tücsökmadár' < *miestta* 'bokor' + *šurre* 'ciripelő' + *vizar* 'Sylvia, füzike': a nevet részben az állat hangja, részben élőhelye, részben pedig a füzikével való hasonlatossága motiválta.

A *miesttavizar* 'Sylvia communis, mezei poszáta' szóval való hasonlósága és a többszörös összetétel miatt nem igazán szerencsés összetétel; talán jobb lett volna a *miestta* előtagot elhagyni, mivel a *šurrevizar* önmagában nem használatos.

A LL 207 *toardnagájon* 'Corvus monedula, csóka' < *toardna* 'torony' + *gájon* '? csóka' szó esetében többszörös problémával állunk szemben: Az utótagra más forrásban nincs adat, de a madár neve svédül *kaja*, norvégul *kaie*, így valószínűleg ezek valamelyikének átvételéről van szó. A szó újabb keletű névadás a Sammallahti 36a *bealdogáranas*, tkp. 'mezei holló' helyett. Mindkét elnevezés a madár élőhelyre utal, s mindkét előtagnak megvan a létjogosultsága, hiszen a csóka előszeretettel fészkel templomtornyokban, ugyanakkor táplálékát gyakran gyűjti mezőkön is. A Sammallahti-féle név annyiban szerencsésebb, hogy már korábban is ismert elemekből alkotta meg az új kifejezést, nem használt hozzá újabb keletű átvételt.

A LL 213 *uhcašilljocihci* 'Passer montanus, mezei veréb' < *uhca* 'kicsi' + *šilljo* 'udvar' + *cihci* 'kismadár'; *šilljocihci* 'Passer domesticus, házi veréb' valószínűleg tükörfordítás a finn *pikkuvarpunen* 'Passer montanus' szóból. Az újabb névadásra nem feltétlenül volt szükség, hiszen a mezei verébnek volt korábbi neve is az északi-lappban, mindkettő Sammalhtinál fordul elő először: *beibbošcihci*, *ránescihci*. A két Sammallahti-féle név sem igazán szerencsés összetétel: a *beibbošcihci* két madárnévből alakult, míg a *ránescihci* mellett létezik *ránescizáš* szó is 'Parus montanus, kormosfejű cinege' jelentésben is (bár Qvigstadnál ugyanez 'Passer domesticus'), így a két hasonló alak használata zavaró lehet. A LL névadása viszont azért nem tekinthető jól sikerültnek, mert a *šilljocihci* tag meglehetősen mesterkél: egyetlen más madárnév előtagjaként sem találunk 'udvar' jelentésű szót.

A Sammallahti 144a *fiskesčáihni* 'Picus viridis, zöld küllő' < *fiskes* (attr.) 'sárga' + *čáihni* 'harkály' szó esetében az előtag volt a kérdés, hiszen a madár valójában zöldes árnyalatú, és minden nyelvben a *zöld* jelzőt kapja, vö. latin szaknyelvi *Picus viridis*, angol *green woodpecker*, német *Grünspecht*, francia *pic vert*, m. *zöld küllő*, finn *vihertikka* stb. A LL 147 már csak a *ruonáčáihni* nevet adja meg, ahol az előtag jelentése 'zöld', s ez a Sammallahti által létrehozott szónál újabb alakulat, mely ornitológiai szempontból pontosabb, a hétköznapi nyelvhasználó számára pedig éppen ezért érthetőbb megnevezés.

4. Az északi számi madártani terminológia most van kialakulóban. Kialakítói és alakítói szemmel láthatólag igyekeznek mindent megtenni annak érdekében, hogy a szakkifejezések minél pontosabbak, mind a szakmai, mind a laikus nyelvi közösség számára minél érthetőbbek legyenek. E terminológiaalkotási folyamat útjába természetesen gyakran kerülnek akadályok, buktatók és bukkanók, de ezeket az állandó ellenőrzés, és a nyelvhasználók, valamint a nyelvészek visszajelzéseinek nyomán tovább lehet alakítani. Minden remény megvan arra, hogy az északi számi ornitológiai szaknyelv megtalálja útját a világban, és ezzel lendületet adjon más tudományterületek, részterületek szókincsének fejlesztéséhez, valamint a többi számi nyelvjárás hasonló törekvéseinek.

Válogatott irodalom

- G. BOGÁR Edit 2006: Hangutánzás a lapp madárnevekben. FUD 13 (2006): 15–27.
- G. BOGÁR Edit 2007: Орнитологические названия в кольском саамском и возможности создания новых терминов. A Terminológiaalkotás az oroszországi uráli népeknél c. konferencián elhangzott előadás. Megjelenés alatt Szombathelyen.
- HÄKKINEN, Kaisa 2004: Linnun nimi. Kustannusosakeyhtiö Teos. Helsinki.
- HORVÁTH Lajos 1957: Magyar madárnevek és írásmódjuk. Állattani Közlemények. 87–90.
- KORHONEN 1981: Johdatus lapin kielen historiaan. SKS. Helsinki.
- LAGERCANTZ = Lagercrantz, Eliel 1939: Lappischer Wortschatz I–II. Lexica Societatis Fenno-ugricae. 6. Helsinki.
- LEHTIRANTA, Juhani 1989: Yhteissaamelainen sanasto. MSFOu. 200. Helsinki.
- LL = VEST-AIKIO, A. – AIKIO, J. – AIKIO, E. 1997. Lottit luonddus. Davvi Girji. Kárášjohka.
- QVIGSTAD, J. K. 1893: Nordische Lehnwörter im Lappischen. Christiania.
- QVIGSTAD, J. K. 1902: Lappiske Fuglenavne. Nytt magazin for naturvidenskaberne 40/3–4. 267–291.
- SAMMALLAHTI = Sammallahti, Pekka 1989: Sámi–suoma sátnegirji. Jorgaleaddji Oy. Ohcejohka.
- SAMMALLAHTI, Pekka 1998: The Saami Languages. An Introduction. Davvi Girji. Kárášjohka.
- SL = LUKKARI, H. – SOLBAKK, A. 1982: Sámi lottit. Jár’galæd’dji Å.s, Deatnu.